

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 100

שלח חינם מדי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

כ"ה באלול תשפ"א

הלנת שכר ונזקים נלווים

הלכות תשלומי שכר ובכללם למנקה ובייביסטר וכדומה

המקרה:

מורה המועסקת על ידי עמותה המנהלת את בית הספר, לא קיבלה משכורתה במשך מספר חודשים. פניויה החוזרות בדרישה לקבל את השכר לא נענו. בעקבות הפיגור בקבלת התשלומים, המורה נאלצה לקחת הלוואות בנקאיות בריביות גבוהות שכן לא הצליחה לעמוד בהתחייבויות כספיות שלה, כגון תשלומי משכנתא, פירעון אשראי, וצ'קים שחזרו. המורה תבעה את הנהלת העמותה בבית הדין.

טענת המורה: דורשת לקבל את שכרי לאלתר בתוספת פיצוי כספי על הפיגור בתשלום השכר, והחזר העלויות הקנסות והעמלות שנדרשתי לשלם בשל אי העמידה בהתחייבותי הכספיות.

טענת מנהל העמותה: אנו מכירים בחובנו כלפי המורה על התקופה שעבדה אצלנו. העיכוב לא נעשה בזדון כלל, המוסד מצוי בגירעון כלכלי מתמשך. הובהר לעובדת כמענה לפניותיה אלינו במהלך התקופה, שאנו נסמכים על מספר מקורות מימון שהתעכבו בתשלומים, ולכן השכר מתעכב. אנו מקווים שבחודשיים הקרובים נקבל סכום שכר אושר עבורנו, ונשלם למורה כפסיקת בית הדין.

תשובה

על המעסיק לשלם את השכר לעובד שלו במועד המופיע בחוזה העסקה שסוכם עימו. איחור בתשלום, כרוך בביטול עשה של 'ביומו תתן שכרו', כפי שארע במקרה זה למגינת לב, ובמצאיאיות אחרות עשוי לעבור גם על לאוים ואיסורים נוספים. מצופה מהנהלת מוסד חינוכי להוות דגם ומופת להתנהלות תקינה גם בנושאי העסקה.

על העמותה לשלם את השכר של המורה לאלתר. תביעת המורה לקבל פיצוי כספי על הלנת שכרה נדחית אם בשל היעדר כוונת זדון של המעסיק באיחור בתשלום של מספר חודשים אלו, ואם בשל איסור הריבית שרוך בכך.

נזקי הקנסות, העמלות וריבית ההלוואה שנטלה, הינם נזקי 'גרמא בנזקין' ולא ניתן לחייבם בבי"ד. לכן הנתבע פטור מהם מדינא, אך ראוי ונכון לשלם נזקים אלו לאחר שיוכח שנגרמו ישירות בשל העיכוב בשכר, ולא מסיבות אחרות.

נימוקי הדין

ראשי פרקים

כיומו – לאו או זכות ממון
פיצוי פיטורין ופנסיה מוגדרים מכשר?
קבעו מועד תשלומים
חיוב הלאו בהלנת שכר
אם ניתן לתבוע פיצוי בשל פיטורי תשלומין
נזק שארע בשל הלנת השכר

המצוות והלאים במועד תשלומי השכר
גודל ומעלת החיוב לזקוק לשלם במועד
יש לשלם לשכיר כסף בדוקא
התנאים בכדי לעבור על האיסור
אימתי מועד התשלומין וחיוב הלאו
היכא שמועד התשלום חל בשבת

המצוות והלאים במועד תשלומי השכר

הצטוונו בתורה לא לעכב את שכרו של השכיר, כן נאמר בפרשת קדושים הקרא יט, יג: 'לא תעשק את רעך ולא תגזל, לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר'. וחזר הכתוב בפרשת כי תצא דברים כד יד-טו והזהיר ע"כ בלאו ועשה נוספים: 'לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיק או מגרץ אשר בארצך בשעריך. ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו ולא יקרא עליך אל ד' והיה בך חטא'. מונה המצוות מנו את המ"ע והל"ת, הרמב"ם במ"ע ר ול"ת רלח הסמ"ג מ"ע ז ול"ת קפא, סמ"ק רנג וסא, היראים קכו (רסג) וקלה (רסה) קעה (רסד), ספר החרדים מ"ע ה והחינוך מ"ע רל ותקפח.

הגמ' בב"מ בדף קיא. פרטה את האיסורים שעוברים בעיכוב שכר העובד: 'מכאן אמרו כל הכובש שכר שכיר עובר בחמשה שמות הללו ועשה; משום כל תעשק את רעך, ומשום כל תגזל, ומשום כל תעשק שכיר עני, ומשום כל תלין, ומשום ביומו תתן שכרו, ומשום לא תבא עליו השמש'. אומנם הגמ' כבר ברה שלא עובר על כל הלאוים כאחד, משום שעל 'כל תלין' עובר אם עבר הלילה ולא שילם, ועל 'לא תבא עליו השמש' עובר באם עבר היום ולא שילם.

ברב פעלים ח"ד סי' ז הביא משו"ת הרדב"ז, שהמשלם במועד מקיים מ"ע מדאורייתא נוספת, של פריעת בע"ח מצווה. נראה שסבר ביסוד התשלום לשכיר שהוא כפרעון חוב תמורת העבודה שעבד למענו.

באהבת חסד פ"ט אות כד השווה מצוה זאת לכל המצוות שישנו דין זריזין מקדימין, ויש להזדרז ולהשיב את חובו בתחלת היום והמועד התשלום.

דינים אלו של תשלום לפועל נאמרו גם ביחס לשכרו של העובד בקבלנות, שכן איתא בגמ' בב"מ בדף קיב: 'בעו מיניה מרב ששת קבלנות עובר עליו משום כל תלין, או אין עובר משום כל תלין'. והסיקה הגמ' שעובר ע"כ. וכן פסק השו"ע בס' שלט סע' ו: 'נתן טליתו לאומן לתקנה בקבלנות וגמרה, כל זמן שהטלית ביד האומן אינו עובר, נתנו לו אפילו בחצי היום, מין ששקעה עליו חמה עובר משום כל תלין, שקבלנות כשכירות לפורעו בזמנו'.

גודל ומעלת החיוב לדקדק לשלם במועד

חז"ל ראו בחומרה רבה את העושק ולא משלם לעובד במועדו, והחשיבוהו כגסות רוח שסופן שממון ירד לטמיון, כמבואר במסכת סוכה בדף כט: 'אמר רב בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יוצאין לטמיון, על כובשי שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר, ועל שפורקין עול מעל צואריהן ונותנין על חבריהן, ועל גסות הרוח'.

החינוך במצוה זו כתב בטעם הדין: 'משרשי המצוה, לפי שהשם ברוך הוא חפץ בקיום האדם אשר ברא, וידוע כי באיחור המזונות יאבד הגוף, ועל כן ציונו לתת שכר שכיר כי אליו הוא נושא את נפשו להתפרנס בו, ולפי הנראה על כן שם גבול זמנו יום אחד ולא יותר כי דרך בני אדם להתענות יום אחד לפעמים, ובפירושו הודיע הכתוב טעם הדבר באמרו ואליו הוא נושא את נפשו'. והוסיף עוד במצוה תקפה לפרט את המעלה שמושכים על עצמינו כשמשלמים לפועל בזמנו: 'זהאל בחסדיו ציונו ללמד נפשנו במדת החמלה והחסד, ונשלים לכל בריה חוקה בעת הצורך למען נזכה ונכשר לקבל טובו, כי חפץ לעשות חסד הוא'.

בעל הטורים בדברי מ כד, טו באר על הפסוק: 'לא תבוא עליו השמש': ולא תבוא דמעתך (יחזקאל כד טז). ולא תבוא עליונרעה (ירמיה ה יב). ולא תבוא עליו השמש כדי שלא תבוא דמעתך, פירושו שלא יבכה עליך שאין לו מה לאכול, ולא תבוא עליו רעה, שאם לא כן יקרא עליך אל ה' ויבא עליך רעה'.

הבן איש חי שנה אפרשת כי תבוא הלכה כד כתב: 'מדת חסידות אם אין לאדם מעות לפרוע שכר שכיר - יקח בהלוואה מאחרים, ויקיים מצות שכר שכיר בזמנו. והעיד מורנו הרב חיים ויטאל ז"ל, על רבינו הארי"ז ז"ל, שלא היה רוצה להתפלל מנחה, עד שיפרע שכר שכיר, ולפעמים אין לו והוא לזה ונותן'. וז"ל שער המצוות בפרשת כי תצא: 'הנה מורי ז"ל היה נזהר לקיים מצוה זו בתכלית, וכאשר לא היה בידו מעות לפרוע, היה מתעכב מלהתפלל תפלת מנחה עד שקיעה"ח כדי לבקש מעות לפרוע אל השכיר ההוא, והיה לוקח בהלוואה ופורע ואח"כ היה מתפלל במרוצה תפלת המנחה, והיה אומר איך אתפלל להשיי תפלת מנחה וכאן לידי מצוה גדולה כזאת ולא קיימתי'. ואכן החיי אדם בברית אברהם אות כח כתב בצוואתו הנהגה זו: 'הזהרו מאוד בנפשתיכם שלא לעבור על לאו דכל תלין, ואפילו אם תצטרך לבטל תפלת מנחה בעבור זה, עד שתשיג ידו מעות לסלק לו, מוטב שלא יתפלל'.

בפרשת כי תצא בדברי מ כד יד-טו נאמר החיוב לשלם לשכיר ביומו ומלשון הכתוב עולה שמדבר רק על אחיך או גר תושב: 'לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיק או מגרך אשר בארצך בשערך. ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש'.

הגמ' בב"מ בדף קיא. רבתה להדיא את הגר תושב: 'גר תושב - ירש בו משום ביומו ותן שכרו ואין בו משום לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר'. כן פסק הרמב"ם בהל' שכירות יא א: 'יגר תושב יש בו משום ביומו ותן שכרו ואם איחרו אינו עובר בל"ת. נמצא, שהמעכב שכר ישראל חייב גם בעשה וגם בל"ת, אך המעכב שכר גר תושב עובר רק על העשה'.

הטור והשו"ע השמטו דין זה, ונראה משום שלא נוהג בגוי אלא בגר תושב שלא שייך בזה"ז כשאין היובל נוהג, וכדלקמן.

בבריתא שם בדף קיא: - מיטעו את הנוכרי מחיוב זה: 'מאחיק - פרט לאחרים, גרך - זה גר צדק, בשערך - זה אוכל נבילות'. פרט לאחרים היינו פרט לגוי, ואוכל נבילות היינו גר תושב כפי ש'ארו רש"י ותוס' שם, וכן הוא בגי'סא המובאת בירא"ם סי' קעג, דפוס ישן רסד: 'כדתניא מאחיק פרט לגוי... גרך זה גר צדק, בשערך זה גר אוכל נבילות'.

אלא שבחינוך בפרשת קדושים מ"ע רל כתב: 'וכתב הרמב"ם זכרונו לברכה דהוא הדין לכן נח. וכן בספר המצוות במצוה רלח כתב הרמב"ם: 'ואולם שכיר גר עובר עלו בעשה, והוא אמרו ביומו תתן שכרו'. וכ"כ במ"ע ר: 'זה מחייב בכל שכיר בין גוי בין ישראל מצות עשה לפורעו בזמנו. וכבר העיר ע"כ הש"ד חמד מערכת ב' אות סח. וראה בתשובות והנהגות ח"ב סי' תשל'.

המהר"ם שיק במצוה תקפח כתב, דשוא לא התכוון לנוכרי גמור, אלא לבן נח שקיבל על עצמו מצוות והיו כגר תושב, אף שלא מקבילים תושב בזה"ז. ועוד יישב, דשוא הכוונה שהי גול, שלא משלם לו, ואין הכוונה לכל תלין.

וראה בקב הישר פוק די: שכתב הוזהרה לשלם לשכיר גר, ולא ציין לאו זה דכל תלין' או מצות 'ביומו תתן שכרו' אלא רק כבישת שכר שכיר וחילול ה': 'ואם כן אחרת גדולה מזו לבני אדם, שומע קול בכי של שכיר, שבוכה עבור טרחתו הן יהודי והן אינו יהודי, כיון שהשכיר והפועל הולך אחרי ומבקש שכרו מה שטרח יגע, וזה אטם אנו משמע ודוחה אותו בלך ושוב, ואין לך חילול השם כזה, וענשו ממהר לבוא... על כן צריך האדם להזהר מאד שלא יכשל בזה החטא, כובש שכר שכיר'. לדברי מ אלו, ניתן יהיה להשוות שכרו של הפועל הנוכרי על פי הנהוג בשל קיווים ותחשיבים כל שהם, ואין בכך נדנדוד ממשול, כשאין בכך כדי להוות חילול ה' ונגון שנעשה עפ"י הנהוג בתשלומי השכיר, בניגוד לפועל ישראל שיש לבחון את חיוב המעסיק לשלם ביומו שכרו.

יש לציין, שהשערה המשפט בס' קצח דייק מהנאמר 'אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך', שהוזכר שאיסור זה נאמר דוקא 'לרעך', שהאיסור של כל תשהה לא שייך אלא כשהעובד הוא יהודי, ולא נוכרי שאינו בכלל רעך.

בזוהר הק' בפרשת קדושים ב"ק פד: שהובא באהבת חסד בהקדמתו לפרק ט הפליג במעלת המדקדק לשלם בזמנו לפועל ואמר שזוכה בכך לאריכות ימים: 'מאן דאשלים לנפשא דמסכנא, אפילו דמטו יומיו לאסתלקא מעלמא, קודשא בריך הוא אשלים לנפשיה ויהיב ליה חיין יתיר' (הממלא נפשו של עני, אפילו שמונע זמנו להסתלק מהעולם, הקב"ה נותן לו חיים יתירים).

הביאור הלכה בסי' רמב"ד ה' לכבוד' הזהיר על איסור זה גם במחיר שלא יוכל לקיים דברי קבלה דעונג שבת, בגין פרעון שכר הפועל: 'ואם יש לו רק מעט מעות ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום, נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת. או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דחיוב תשלומי שכיר בזמנו הוא מדאורייתא וזה הוה רק מדברי קבלה'. ובשדי חמד כללים מערכת ב ס' כו בפאת השדה, דף קצה: הביא מספר זבח השלמים למהר"מ גלאנטי בפרשת כי תצא שהביא מהארי"ה הקדוש שכתב על הפסוק ביומו תתן שכרו, ראשי תיבות – שבת'.

החפץ חיים בהקדמתו לאהבת חסד פרט מדוע ראה לנכון להרחיב ולבאר חיוב זה: 'עוד ראיתי לחבר אל ההלכות דין תשלומי שכר שכיר, מפני שהוא דבר העומד ברומו של עולם, שיש על זה כמה וכמה לאוין מפרשין בתורה, ויש בני אדם מזלזלין בהם, בעונותינו הרבים, ונקל להם לאחר את התשלומין בשביל איזה סבה קלה, כגון שמתעצל לילך ולקח את ממונו, שהניח ביד אחרים, או לילך ולפרט את המטבע הגדולה שיש לו בשביל לשלם להשכיר בזמנו. ומן הדין מחיב בכל זה, אפילו אם הפועל עשיר, וכל שכן אם הפועל עני... והרבה מהם, שהם אנשים ישרים ובעלי מדות טובות ומקימים שארי מצות התורה כדת וכהלכה, והמצוה הזאת של תשלומי שכיר בזמנו רפיה בידם, בעונותינו הרבים, אפילו במקום שנוגע לטרחא בעלמא. ובהמשך הביא מדברי הזוהר שאפילו אם נגזר על האדם גזירות טובות, הן נעקרים בגין עוון זה: 'וכדין אפילו אתגור על ההוא בר נש כמה יומין וכמה טבן, כלהו מתעקרן מנה ומסתלקי מנה'.

יש לשלם לשכיר כסף בדווקא

כשנדרשים לשלם בעת רכישת מוצר, שני הצדדים מגיעים להסכמה על אופי התשלומים, מזומן, צ'ק, אשראי או חפץ ופריט כלשהו. אם ישלם הלוקח במוצר חלופי שהמוכר מעוניין בו, יקנה לו המוכר את מבוקשו. ואם המוכר מסרב לקבל חלופות אחרות, יוכל לסרב למכור לו את המקח, והלוקח יהא מחוייב לתכתיב המוכר על אופי התשלום. אך אדם שמחוייב לרעהו כסף, אם בשל החזר חוב או השבת גזל, או פיצוי על נזק, או תשלום כתובה או חיוב ליתן לכהן פדיון הבן, ולפדות מהקדש או עבד מאדוניו, ובענייננו לשלם לפועל על מלאכתו, האם יכול לכוף את המקבל שיש לו שיעבוד ממון כלפיו לקבל מוצר חלופי בערך החוב הממוני?

הלכה פסוקה היא שלמדוה בריש מסכת קידושין ב"ק פד: ששווה כסף ככסף, ויכול לשלם בשווי כסף לכהן ולניזק כמבאר בב"ק ב"ק פד: 'שלמדו מהנאמר: 'כסף ישיב לבעליו', שגם שוה כסף מוגדר ככסף ויכול לשלם גם בסובין. ברם בגנב וגזלן חשו מגזירת הכתוב 'אשר גזל' שיש לו להשיב הגזילה עצמה או דמיה, ולשלם בכסף בדווקא ולא בשווי כסף, למעט שיטת הרשב"ם בב"מ ב"ק פד: שאף הגזלן יכול לשלם שברים. והרמ"א בס' שו"ע הוסיף שיטת הנמו"ם שכל שיכול הגזלן למכור השברים, הטורח מוטל עליו.

אך ישנם חיובי ממון שלמדו בהם שלא מהני לשלם בחלופות ושווה כסף, ויש לשלם כסף בדווקא. כן דרשו לגבי פדיון מעשר שני שנאמר בו 'וצרת הכסף בידך' ולא ניתן לשלם באסימון כדרשת הגמ' בב"מ ב"ק פד: , וכן בנתינת מחצית השקל דרשה המשנה בכורות ב"ק פד: . שיש ליתן כסף בדווקא.

כן בדיננו בדין תשלום לשכיר יש לשלם בכסף בדווקא. במשנה בב"מ ב"ק פד: 'איתא: 'השוכר את הפועל לעשות עמו בחבן ובקש וא"ל תן לי שכר, וא"ל טול מה שעשית בשכרך, אין שומעין לו'. וכן פסק השו"ע בס' שלו סעי' ב. ביסוד הדין אמרו שני טעמים;

א. רש"י באר שאף על פי שבכל מקום שוה כסף ככסף, מחוייב ליתן דמים בשל התנייתו מראש: 'הכא גבי פועל בל תלין שכרו כתיב, מאי דאתני בהדיה משמע'. כלומר, רואים בהסכמת הפועל לעבוד כאילו התנה לקבל שכר דמם בדווקא. הפת"ש בס' שלו סק"א באר בדעת רש"י שהיכא שאינו עובר 'בל תלין', לא שייך הפסוק שמונע גביית שוה כסף, ויכול לומר לו טול מה שעשית בשכרך, וכ"כ המהרש"א שם. וראה ברמ"א בס' שלב סעי' ד שניתן להתנות עם פועל ליטול חפץ בשכרו.

ב. אך הרשב"א שהובא בשטמ"ק בב"מ שם סבר בתירוץ השני שתתם שכירות הינה בכסף, ולעולם חייב לפרוע לפועל בכסף בלבד, וכ"כ הש"ך בס' שלב ס"ק יח. הפת"ש בס' שלו סק"א נימק זאת, שפשוט לן שלא נשכר אלא משום שצריך למזונותיו, כפי שבאר חינוך במצוה רל. ולשם קניית מצרכים ואוכל נדרש הוא לכסף ולא לשווי כסף, ולכן מחוייב ליתן דמים בדווקא. ומטעם זה סבר המרדכי שיכול לפרוע לו במידי דמאכל כשכרו, ורק מתבן וקש הפקיעו שלא יכול. והש"ך שם בסק"ב לא קיבל זאת, וסבר שאלו דברי חלומות ולא לדינא.

כן פסק הש"ך בס' שלו סק"ד שהמחוייבות למצוא מזומנים עבור השכיר מוטלת על בעה"ב: 'אפי' אין לו לבע"ה רק זה, צריך לטרוח ולמכור ולהשתדל לו מעות מזומנים. כ"כ התוס' והרמב"ן והנ"י ר"פ המוכר פירות בשם ר"ת. וכ"כ הרא"ש פ"ק דב"ק, והביאו ראי' מפ' הבית והעלייה ע"ש וכ"כ העיטור דף ע"א וכ"כ בעל התרומות שער ד' ריש ח' ב' וכן משמע להדיא מדברי הריטב"א'.

נפק"מ לטעמים אלו כתבו המהרש"א והדברי משפט, אם שכר את הפועל דרך שליח, ומעולם לא התנה עימו על השכר, שלדעת רש"י לא יהא חייב לשלם דמים בדווקא, משום שלא התנה עימו מעולם. אך לרשב"א יהא חייב לשלם לו בכסף שהרי כך הוא צורת התשלום על שכירות. או באם הפועל עובד במילי דאוכלין, אם יכול ליתן לו מהם את שכרו.

בעה"ב שמשלם בזמנו לפועל שהסכים לקבל שווה כסף בשכרו, אינו עובר על לא תגזול ועושה כמבואר בשבט הלוי ח"ו סי' רל סק"ה, ולדעת הגרש"י אלישיב המובא בפעולת שכיר פ"ג סק"י הוא אף מקיים מצוות 'ביומו תתן שכרו'. ובערוך השולחן בסי' שלט סעי' ח הציע שיתן חפץ כמשכון בהעדר יכולת תשלום במועד: 'בכה"ג מחוייב ליתן לו עכ"פ חפץ שימשכנו בשכרו'.

התנאים בכדי לעבור על האיסור

נאמרו כמה סייגים והגדרות בהחלת האיסור, כפי שפרטה הגמ' בב"מ בדף ק"א, ונמנה אותם עפ"י סדר הדברים המנויים בשו"ע בס' שלט, ונדגים כל סעיף במציאות השכיחה בימינו;

א. ראשית, התנאי הבסיסי לקיום לאו זה הינו שאין להליך 'שכר שכיר', ולא מיירי בעיכוב מתשלום הלוואה וחוב. החזו"א בב"ק בסי' כג אות לו דין במקרה שבעל הבית חזר בו ממלאכתו והפועל לא מוצא היכן להשתכר, שאנו מחייבים את בעל הבית לשלם לפועל מדין דבר האבד, כיוון שסיבת התשלום אינה מדיני שכר עבודה אלא מדיני דבר האבד, על חיוב תשלום זה אינו עובר בלאו ובעשה.

ב. כל עוד הפריט והמוצר נמצאים בידי השכיר, לא עובר על בל תלין כפי שהשו"ע שם בסעי' ו כתב: 'נתן טליתו לאומן לתקנה בקבלנות, וגמרה, כל זמן שהטלית ביד האומן אינו עובר. נתנו לו אפילו בחצי היום כיון ששקעה עליו חמה עובר משום בל תלין, שקבלנות היא כשכירות לפורעו בזמנו'.

כלומר, כל עוד השעון, השרשרת, משקפיים, התיק, מוצר חשמלי מצויים במכון/ בחנות הטכנאי והאומן, לא עוברים על איסור, כיון שהפועל תופס את הפריט והמוצר כנגד חובו, כמשי"כ הסמ"ע שם סק"י. נראה לקמן שגדר זה גורם שאין חיוב תשלום כלל מדינא, ולא שרק בשל אונס אינו עובר. ונפק"מ, שאם יודע שאין לו כסף לשלם ביומו, מוטב שלא יקח את הפריט מהאומן, וכך לא יהא מחוייב כלל בלאו, ולא יכניס עצמו לאונס שאינו יכול לקיים מצוותו.

ג. איסור בל תלין חל רק כאשר ישנה זיקה ישירה בין מזמין השירות למחוייב בתשלומין, ולא שיוזמן השכיר ע"י גורם אמצעי, כפי שבאר השו"ע שם סעי' ז: 'האומר לשלוחו צא ושכור לי פועלים, ושכרם ואמר להם שכרכם על בע"ה, אין שום א' מהם עובר על בל תלין, ומיהו בע"ה עובר משום אל תאמר לרעך לך ושוב (משלי ג, כח). אם אינו טרוד ומכוין לדחותם. השו"ע הוסיף, שאם לא פירש להם השליח מי הגורם המשלם, יהא השליח חייב בתשלום ובאיסור בל תלין, אא"כ ידע השליח מי הבעלים, כפי שהעיר הרמ"א: 'ואם לא אמר (השליח) שכרכם על בע"ה, אפילו לא אמר להם שכרכם עלי, אלא שכרכם סתם, הוא חייב בשכרם, לפיכך הוא עובר משום בל תלין. הגה: מיהו אם הפועלים יודעים שאין המלאכה שלו, אין השליח עובר בסתם. מסתבר שהזמנת עובד בטלפון, במכתב או במסרון נחשב כהזמין בעצמו את השכיר, וחייב על עיכוב בשכרו.'

הבן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תבוא אות כג ו'השו"ע הרב בהל' שכירות סעי' יח העידו: 'גדולי החכמים היו נוהגים לשכור פועלים על ידי שליח שיאמר שכרכם על בעל הבית, כדי שלא יבואו לעבור בלא תעשה אם יהיו טרודים'.

הראשונים תמהו על דין זה שאין איסור באם שליח שכרם ובכלל זה גם משרתו שהזמין את הפועל, כמבואר בגמ' בב"מ כהך ק"א שיהודה בר מרימר אמר לשמעיה שישכור לו פועלים ולא עבר על בל תלין בגין כך. וקשה, שהרי כלל נקוט בידן שישלחו של אדם כמותו, ומאי שנא בדין זה ששלוחו אינו כמותו, ולא מחוייב מחמת סיכום השליח שלו עם הפועל. ונאמרו כמה יישובים בדבר;

א. הריטב"א יישב ששליח אינו מועיל לחובתו של המשלח, ולכן לא חשיב כשלוחו.

ב. התוס' ר"ד בב"מ שם יישב: 'ואף על גב דאיהו אמר לשלוחו צא ושכור לי פועלין, וקימ' לן בכל התורה שלוחו של אדם כמותו, וטעמ' דמילתא דכי חזו פועלין לבעל הבית כדמוגרי להו סמכא דעתיהו דפרע ביומיה, אבל כי לא חזו ליה לא סמכא דעתיהו דאע"ג דאמר להו שכרכם על בעל הבית וסמכי עילויה נהי דסמכי עילויה דליפרעינהו, אבל לאלתר לא סמכא דעתיהו ומשום הכי אינו עובר, מרימר ומר זוטרא אגרי להדי'. כלומר, השליח הינו ידו של בעה"ב, אך הפועל לא סומך דעתו עליו באופן גמור. ונפק"מ, היכא שאמר השליח לפועל ששכרו על בעה"ב, וסומך ע"כ, דאכתי לרש"י לא יעבור.

ג. הרש"ש יישב שם בדף קי: שכיון שהוא 'מילי' אזי לא ממסרן לשליח, ולא הוי שלוחו, וכ"כ החת"ס באו"ח בסי' ס שהיכא שלא אמר לשליח שם הפועל לא הוי שליחו שכן הוא 'מילי'. ובחלקת יואב באהע"ז סי' ל עמר 156 כיון לכך, וסייג זאת שאם עשה קמן עם הפועל חשיב כפועל דידיה, ועובר ע"כ.

ד. השואל ומשיב ח"ה סי' א סבר שנעשה פועל ושכירו רק אם דיבר עימו ישירות, והוי כחיוב לדבר עימו בגופו.

הגדרת שליח הינה שהוא סיכם ושכר את הפועל עבור בעה"ב, אך אם בעה"ב סיכם עם שליחו של הפועל, כגון מזכרת הרופא, נחשב כאילו סיכם ושכר עם הפועל בעצמו, ויעבור על בל תלין.

נמצא שאם השכיר אותה והזמין ע"י חברת השמה וכח אדם, והמעסיק הינו המשלם, המעסיק לא עובר על בל תלין. ולכן אם לא משלם לרופא הקופה בסיום הטיפול לא יעבור על לאו, כיון שהרופא שכיר של הקופה ולא של המטופל. וה"ה אם רב מלצרים או קבלן נקיון הזמין חבריו לעבוד וברור שבעה"ב משלם, הבע"ב לא עובר על בל תלין. אומנם אמרה הגמ' ו

בב"מ בדף קי: כי הבעלים עובר על כל תשעה באם דוחהו לשוא את השכיר ולא משלם: 'מכאן ואילך מאי. אמר רב עובר משום כל תשעה. אמר רב יוסף מאי קראה, אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך'. ברם אם השליח הינו אחראי על התשלום, הוא יעבור בעצמו אף שברור לפועל שהשכר מגיע מבעה"ב. הוי אומר שמנהל חברה או גזבר וועד הבית שסיכם עם עובד נקיין, יעבור בעצמו על הלאו אף שברור שהוא שליח הבעלים או הדיירים.

יש לדון באישה נשואה שהזמינה עובד נקיין, גנן, או טכנאי מזגן או תנור, וכן אם סיכמה על חוג וקורס עבור ילדיהם, מי יעבור על הלאו באם לא שילמו במועד. יש לחלק אם האישה הינה מטפלת גם בנושא השכר. היו דורות וישנם גם כיום נשים שלא רגילות לטפל בנושאים פיננסיים, אלא רק בצרכי עבודתם וטיפוח הבית ובני הבית, וכל תשלום וקנייה נעשית ע"י הבעל. וכיון שהבעל לא הזמין את השכיר, אין מי מהם עובר על הלאו האמור. ברם רוב הנשים שרגילות לשלם בעצמן ושוחפות לניהול הפיננסי, נחשבות כבעלים לכל דבר, כפי שהורה אהבת חסד בסעי' ד, ותעבורנה על לאו זה דבל תלין באם יתעכבו בתשלומין, כמבואר בבן איש חי שנה ראשונה פרשת כי תבוא אות כג: 'ומה שאשתו של בעה"ב שוכרת היא בעצמה כגון כובסת וכיצא, אין לה דין שליח, וחייבת היא באיסור לאו אם תבעה הכובסת את שכרה, והיא יש לה מעות שתתן לה. וכן ה"ה אשת בעה"ב ששוכרת משרתת בבית'.

באהבת חסד פ"א סעי' ד הוסיף, שאם המזמין את השכיר הינו אפטרופוס על נכסי חבירו, אף שהפועלים היו מודעים שאינה מלאכתו, כיון שהוא הגורם המשלם – הינו עובר בבל תלין, שכן כאילו אמר 'שכרם עלי'. נמצא, שמנהל חברה יעבור על בל תלין, שכן הוא מנהל את חוזה העסקה מולו, וכאומר לו שכרם עלי, אף שאינו הגורם המשלם בפועל. אא"כ הוכרח הנתק בין המנהל שמבטא את צרכי המקום לבין מחלקת השכר.

ירוש שלא שילם במועד אינו עובר, אף שאביו הזמין בעצמו את השכיר, בנו אינו עובר על עיכוב בתשלום, כ"כ באהבת חסד פ"ט ס' ו.

ד. בכדי לעבור איסור דרוש שהמעסיק יחזיק בידו את התשלום ולא ישלם, כפי שסיכם השו"ע שם בסעי' י. זאת: 'אין בע"ה עובר משום כל תלין אא"כ תבעו השכיר. לא תבעו, או שתבעו ולא היה לו מעות ליתן לו ... אינו עובר'. וראה ברמ"א בסעי' ט: 'הגה: וה"ה הני שאין דרכן לשלם עד שיחשבו עם הפועלים, אינם עוברים עד שיחשבו עמהם'. למדה הברייתא שם בדף קיב. גדר זה מגזירת הכתוב: 'תנו רבנן... יכול אפילו אין לו, תלמוד לומר אתך, שיש אתך'.

נמצא, שבין אם המעסיק אמיד בין שהוא שרוי בחובות, כל שאין עימו מזומנים, לא יעבור על הלאו, כל עוד: 'לא הו לו מעות בעיני', כלשון המגיד משנה בהלכות שכירות פ"א ה"ד.

המהרי"ל דיסקין בקו"א בס"ג והענין יצחק ס' עד אות כג הקשו, מדוע נצרך פסוק ללמדנו שאינו עובר אם אין בידו מעות, הלא אנוס הוא. המהרי"ל יישב שהקרא בא לומר שאינו צריך למכור ולהפסיד בכדי לשלם. והגליוני הש"ס במו"ק בדף יב: חידש שהפסוק בא לומר שאינו צריך ללוות בכדי לשלם בזמנו. והענין יצחק כתב שבא הפסוק להורות שאין איסור לשכור פעל הגם שיודע מראש לא יהיה לו מעות מיד בסיום העבודה. אולם באהבת חסד פ"א סעי' יב. סבר שאין לשכור עובד כשיודע שאין לשלם בזמנו, בלא להודיע לו מראש זאת, ולקבוע עימו תשלום מאוחר.

כיון שיסוד הפטור באין לו מעות הוא מטעם אנוס, כדאי לא להכנס למצב אנוס לעבור על לאו. ולכן אם אין לו כסף זמין לשלם לבעל מלאכה, עדיף לא לקחת את הפריט שניתן לתיקון, בכדי שלא יגיע שעת החיוב של התשלום, מאשר לקחתו ובשל האנוס לא לשלם עליו ביומו.

מצוי שצריך לשלם לבייביסטור על מלאכתה 25 ש"ח, ולהורה יש רק שטר ע"ס גדול⁵⁶, האם נחשב שאין לו עימו מעות בעיני, כשאין אפשרות לפרוט השטר? ואולי יותר טוב ליתן לבייביסטור את השטר הגדול כתשלום, ושהיא תשיב העודף בהזדמנות, וחשיבא עד אז כלוה. ואם לא מעוניינת להיות חייבת, תחזיר את השטר כהלואה להורה, והוא יפרע לה את שווי ההלוואה במועד אחר⁵⁷. אך אם לא מוצא לפרוט את השטר, אינו מחוייב בלאו זה, שכן חשיב כאין לו מעות.

בשו"ת התעוררות תשובה ח"ג ס' מא דן באם הפועל היה קטן שסמוך על שולחן אביו, אם מהני לשלם לאביו, ולקיים מצוותו בכך, שכן מעשה ידיו לאביו. עיי"ש.

למכור משלו בכדי שיהא לו מעות לשלם: הרא"ש בב"מ פ"ט ס' מג כתב בגדר הנאמר שיש עימו מעות: 'והוא שיש אתך פירוש מעות', נראה שכל שאין לו מעות לא יעבור, אף אם יש בידו מילי דסחורה או כלי בית שיכול למכורם. וכן סבר רעק"א על הגליון שאף שיש בידו שווה כסף אינו עובר. אך החינוך במצוה תקפה כתב: 'אם אינו יכול לפורעו באותו יום אלא אם כן יאבד הרבה משלו לא חייב הכתוב בזה לפי הדומה, ומכל מקום ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים'. נראה שרק אם יוסב לו הפסד מרובה ממכירה מהירה בכדי להשיג מעות באותו יום, נחשב שאין לו מעות ואינו מחוייב בכך, אך למכור מטלטלין שיהא לו כדי פרעון לשכיר, יהא חייב. כלומר, למכור נכס וקרקע לא מחוייב, ולא יעבור על הלאו ועל

⁵⁶ לאפוקי מהמשיב כסף לשליח שקנה עבורו מכספו של שליח, שנחשב השליח הקונה כהלווה למשלחו מעות, וכעת משיב לו פרעון, ועיגול כלפי מעלה אף שנעשה מתוך אילוץ בהעדר מזומן מרוביק. יתקל בשאלה של איסור ריבית. אך להרבות ולהוסיף על שכר פועל לא נאסר מדין ריבית, שכן אינה הלוואה. לפיכך, ניתן לעגל ולתת לבייביסטור יותר משהתחייב לה, באם מעוניין בכך. אך אם מעוניין להשיב במרוביק, ואין להם כסף קטן הולם, מוטב שיפרע לה בשטר הגדול, ושהעודף יהיה כהלואה (הבייביסטור עשוי לחשוש מלהחזיק הסכום ולהיות חייבת, ולכך הצענו שהיא יכולה להחזיר את השטר הגדול להורה, ויגדר כהלואה רגילה, וכשיזדמן להורה כסף הולם, יגש לפרוע לעובדת את ההלוואה שנטל ממנה).

⁵⁷ אולם בתשובות והנהגות ח"א ס' תמצט פקפק באופן זה, וחשש שהפועל משיב לבעה"ב מפני הבושה והוא מיחל לקבל שכרו: 'הפוכי מטרתא למה לי, לתת ולקבלו בחזרה, דאיסור חמור כי האי שנטול נפשו חושש שמא כל מחילתו רק מפני שמתבייש מבעל הבית ואין זה בתמם ובלב שלם'. אולם שפוט לו שהשכיר יכול למחול בפה ולומר מפורשות שהוא מוחל על התשלום כעת.

העשה ביומו, וכן אינו מחוייב למכור מניות או לפתוח תוכניות חיסכון כאשר ההפסד משבירתן הינו משמעותי. אך למכור מטלטלין יהא חייב. וראה בש"ך בס' שלו סק"ד שמחוייב הבעה"ב למכור משלו בכדי שיהא לו מזומן לשלם לפועל. כן הוא בשו"ת הרדב"ז ח"ג ס' תנה. כן הוכיח באהבת חסד פ"ט אות ה', מדברי הר"טב"א בשטמ"ק בב"מ שם שאם יכול למכור מילי דאוכלין בכדי להשיג שכר העבודה, מחוייב בכך. מסתבר, שתלוי לפי המציאות, אם יפרסם את הפריט באתר יד2 במחיר מוזל ימצא קונה לאלתר, יהא חייב בכך. אך במחיר הפסד, לא יחשב כמי שיש בידו מעות. משמע שכל שיכול להשיג את הכסף הנדוש באופן מידי, הינו מחוייב בכך ואף עובר על הלאו אם לא פעל לשלם לפועל מיד. אך הכסף קדשים הסתפק בכך ולא הכריע.

חובות או פקדון – אם נחשב כמצוי בידו. באהבת חסד פ"ט אות ז', סבר שאם יש למעסיק פקדון או הלוואה שהגיע זמן פרענה, נחשב הדבר שיש לו עימו כסף, והוא חייב בלאו, שכן בידו לדרוש את הכסף ולשלם לשכיר. לדברים אלו, אם יש לו בעובר ושב כדי שכר הפועל, מחוייב לשלם לו בזמנו וביומו. מסתבר, שאם אין נגישות לחשבון, חשיב שלא מצוי בידו.

ללוות בכדי לשלם: כסף הקדשים נקט כמילתא דפשיטא שמחוייב המעסיק ללוות בכדי לשלם שכר מלאכת הפועל. והפת"ש בס' שלט סק"ח הביא בשבשו"ע הרב בהל' שאלה ופקדון אות יח הביא משמיה דהאר"י הק' שמידת חסידות ללוות ולפרוע לשכיר בזמנו. וכ"כ הבן איש חי שנה א פרשת כי תבוא הלכה כד כתב: 'מדת חסידות אם אין לאדם מעות לפרוע שכר שכיר - יקח בהלוואה מאחרים, ויקיים מצות שכר שכיר בזמנו'. ובאהבת חסד פ"ט אות ז' כתב שבשעת ריתחא נענשים על ביטול עשה, על כן יש ללוות ולהשיג מעות ולפרוע. כפי שכתב בכיורור הלכה בס' קב"ח סעי' ד' בד"ה 'אינני' שיש לחזור אחר מ"ע שכן נתבעים ע"כ בעידנא דריתחא.

תשלום בצ"ק או בכרטיס אשראי. אם תאריך הצ"ק הוא לאותו יום והבנק פתוח, כתב בתשובות והנהגות ח"ג ס' תע שחשיב ככסף לכל דבר, אף שאין גופו ממון. אך בשם הגריש"א הובא בספר פעולת שכיר פ"ג סעי' י שדרושה הסכמת הפועל לקבל תשלום באופן זה, ואז מהני גם צ"ק דחוי, כדין המחאה אצל חנווני ולא עובר על הלאו (ולענין קיום העשה, צ"ע אם בהסכמה זו נחשב כשלם בזמנו). ובכלל זה, אם הוסכם שהמשכורת תופקד בחשבון בבנק, יש בתשלום במועד מצוות 'ביומו תתן שכרו'. ומסתבר, שאם נהוג להפקיד בחשבון, לא צריכה התנייה והסכמה מראש ע"כ. יש לציין, שמקיים מ"ע זו גם אם בכך רק כיסה חוב ומינוס בבנק, ולא נותר מכך ממון לקנות מזונותיו.

בספר מילי דנזיקין ח"א עמ' קכב לרב אפרים ברנשטיין, מובא שהגר"מ פינשטיין נשאל בדבר, האם ניתן לשלם לפועל בצ"ק, או שצ"ק נחשב לשווה כסף והמעסיק עובר בכל תלין?

הגר"מ פינשטיין השיב: 'אם המחאה צ"ק בלע"ז חשוב כסף לגבי כל תלין - תלוי באופן כללי בכל מקרה ומקרה בפני עצמו, אם בקל יכול הפועל להוציא או להחליפו במעות, דהיינו לקנות מה שצריך, או לפרוע חובותיו ואין צריך להחליפו בבנק וכדומה - אז הוא כממון. ואם לאו - חשוב רק שוה כסף... אמנם במדינתנו, נוהגים על פי רוב לשלם בהמחאה, ולכן במקרים שכן נהוג - צריך הפועל לקבלו, דהוה כמאן דאתני בהדיה, רק אם הפועל מתחילה מתנה שרוצה כסף'. נמצא שממ"נ ניתן לשלם בצ"ק, שכן צ"ק סחיר הוא ככסף, ואף בשאינו סחיר ניתן לשלם, שכן מקובל ונהוג לשלם בצ"ק כזה, ודעת הפת"ל היתה לקבל משכורתו אף באופן זה, וידע מכך וכאילו התנו על אופן תשלום זה. פרט למציאות שהעובד יתנה לקבל שכרו שלא באמצעות צ"ק.

לדברים אלו, המשלם ע"י המחאה בצ"ק או בכרטיס אשראי - לא עובר על כל תלין, שכן המחאה ניתנה על דעת כך שהתשלום יתקבל מהבנק במועד מאוחר יותר, ולא מיידית, כפי שנראה לקמן גדר זה.

ה. כשחשבוני השכר אורכים זמן: הרמ"א בס' שלט סעי' ט הוסיף שאם לא סיימו הצדדים את התחשיב הסיכום, לא יעבור על הלאו, משום שאין חיוב תשלום לפני הגדרת גובה התשלום, כמבואר בסמ"ע סק"ח: 'לאו בר חיובא הוא כיון דלא הגיע זמן פרעונו עד שיחשבו, והרי עדיין לא חשבו'. ולכן כל עוד לא ישבו לסיכום וחישוב שכרו של העובד, אינו עובר על הלאו. לדברים אלו, בפיוצי פיטורין לא יחול לאו זה, אף אם זהו עבודה, שכן תחשיב הפיוצי אורך זמן מסויים, ולא עובר עליו אלא בלילה ראשון, אך לריטב"א והמאירי עובר על הלאו מאז היום שבו מחוייב בפועל מתשלומיו.

מצוי הדבר בעובדים ששכרם כולל תגמולים על פי אחוזה הצלחה, כסוכני מכירות ופרסום, שיש לערוך בדיקה מקיפה בכדי לבחון את זכאותם, ועל כן, המעסיק לא יעבור על הלאו מיד בסיום עבודתם.

ו. בהעדר תביעת השכר אף שמחוייב המעסיק בתשלומה, אך לא יעבור על לאו דבל תלין, כדאיתא במשנה שם ס' דף קיא: 'אימתי בזמן שתבעו לא תבעו אינו עובר עליו', וכ"כ השו"ע שם בסעי' י: 'אין בע"ה עובר משום בל תלין א"כ תבעו השכיר. לא תבעו, או שתבעו ולא היה לו מעות ליתן לו, או שהמחאה אצל שולחני ליתן לו וקבל עליו ליתן לו, אינו עובר'. הגמ' שם בדף קיב. הביאה ברייתא שלמדה דין זה מקרא מפורש: 'תנו רבנן לא תלין פעלת שכיר, יכול אפילו לא תבעו, תלמוד לומר אתך לדעתך'.

ברם השער המשפט בס' שלט סק"ב שהביא הפת"ש בס' שלט סק"ז והאולם המשפט בס' שלט סק"י הבינו שאף שלא עובר ב'לאו' בהעדר תביעה אך איסור יש בזה שכן משמע מהזוהר, וכן בפשט הגמ' 'אינו עובר עליו' אך איסור יש, ולהכי סברו שאם ישלם בזמנו, יקיים מצות 'ביומו תתן שכרו'. ובאהבת חסד פ"ט אות יא הביאם בשם "א". וכן נראה מדברי החיד"א במראית עין ליקוטים ס' יד שנסאל במי ששכר פועל ע"י שליח אם מקיים מצות ביומו תתן שכרו, והשיב שיוכל לשלם לפנים משורת הדין. משמע שיש זיקה בין הדינים ורק כשחייב בלאו מקיים המצוה, וכן בשו"ע הרב בהל' שכירות סעי' יח כתב שטוב לפרוע ולא לסמוך על התנאי כי איש עני הוא, ולא כתב שהוא דינא (יש ללמוד משם רק באם נבין ששליח התמעט מדינו, ולא רק מחל לו. שאז פשוט שמקיים המצוה בתשלום במועד). אך העבודת גרשוני בתשו"ז שהובא בפת"ש בס' עג סק"י סבר שכשאינו לאו אין גם איסורא כלל, וכן נקט נחל

יצחק סוסי ט והנפש חיה בב"מ בדרך קיא... בניגוד לכך, סבר בתעוררות תשובה ח"ג סי' מא שאין זיקה בין העשה לתביעת התשלום כפי שנאמר ביחס ללאו, ואם ישלם עם סיום העבודה יקיים מצוות 'ביומו תתן' אף שלא קדמה לכך תביעה ממונית. לדבריו, המשלם לפועל במועד סיום העבודה ולא ביום השוק כנהוג, מקיים מצוה ביומו. שכן אין זיקה מליאה בין שני הדינים. לשם תביעת השכר, מותר לפועל להכנס לביתו של בעה"ב ולא חשיב כעובר על 'לא תהיה לו כנושה', כמבואר בכסף הקדשים בס"י צו, אך סיים להזהר מכך.

בעה"ב לא יעבור על הלאו אם השכיר יתבע שכרו לאחר היום הראשון. כלומר, המעסיק עובר על הלאו רק ביום הראשון לאחר תביעת השכר, כמבואר בשו"ע בס"י שלט סעי' ח: 'עבר זמנו, אין בע"ה עובר משום בל תלין ומכל מקום חייב ליתן לו מיד, ובכל עת שישהה עובר על לאו של דבריהם', וכ"כ בערוך השולחן שם אות יב

בהלכות קטנות ח"ב סי' לא הגביל תביעה זאת, וסבר שרק כשהשכיר בעצמו תבע, מחוייב בעה"ב בלאו, ולא כששליח מטעמו ביקש ודרש מבעה"ב את שכרו. אך הרעק"א בגליון בס"י שלט תמה על דבריו, וסבר שמהני לתבוע ע"י שליח, וכן מבואר בערוך השולחן שם אות יב ובכסף הקדשים שם ובאהבת חסד פ"ט שמעצם שליחת השליח ניכר שאינו מוחל על תביעתו, ורק כשיש ראיה שמחל השכיר על מועד התשלום, אינו עובר.

הוי אומר שרק כשיזם השכיר עם סיום העבודה בבקשה ובדרישת תשלום חל הלאו, ואם השכיר לא פצה את פיו, המעסיק אינו עובר על לאו. ולדעת ההלכות קטנות אף שעו"ד וטו"ר יתבע בשמו, לא מהני. ומאידך, סבר הריטב"א בב"מ בדרך קיא: שגם מצות 'ביומו תתן שכרו' לא מקיים בהעדר תביעה של השכיר.

באהבת חסד פ"ט נה"ח אות כט ולב הבין שהפטור מהלאו מבוסס על מחילה והסכמת השכיר, שלא ישלם לו המעסיק בזמן. וגור מכך שתי נפק"מ, שאם לא ניכר משתיקתו שמחל, יעבור הבעה"ב בלאו, ובכגון שהגיע הפועל בסיום מלאכתו לבעה"ב, אך חשש מלתבוע הן בשל בושה והן בשל חשש לסנקציות מצד בעה"ב, יאה בעה"ב בלאו דבל תלין כפי שהראה שנוכר בתורת כהנים קדושים ב. י. וכן אם לא הגיע לתבוע מאונס, אין כאן מחילה, ויעבור על בל תלין. אך מדוברי בעל הלכות קטנות דלעיל נראה שלא סבר כדבריו, שכן כתב שאם שלח השכיר שליח לתבוע לא עובר על לאו, הגם שברור מכך שלא מחל לו על עיכוב בתשלום, ומסתבר שהבין שמועד התשלום מחייב כשתבע ולא מדיני המחילה והמתנה.

מצאנו שממדת חסידות יש לשלם אף בהעדר תביעה. במדרש רבה בשיר השירים פרשה א הובא מעשה ברבי חנינא שרצה להעלות למקדש אבן יקרה וכבידה, ולא מצא פועלים אלא ביוקר. זימן לו הקב"ה מלאכים בדמות בני אדם שנשאו לו את האבן עימו. ובא ליתן להם שכרם ולא מצאן: 'בא המעשה ללשכת הגזית אמרו לו דומה רבינו שמלאכי השרת העלו לך את האבן לירושלים, מיד נתן לחכמים אותו השכר שהשכיר עם המלאכים'. אף שלא תבעו ממנו שכרם, לא רצה להשאיר השכר בידו.

מזן השו"ע הוסיף עפ"י המשנה בב"מ שם: 'המחהו אצל חנוני או אצל שולחני, אינו עובר עליו', ואם המעסיק שלח את הפועל לקבל משכורתו מגורם אחר בהסכמתו, אינו מחוייב עוד בשכרו ולא עובר על לאו בהפרת הגורם השלישי.

יש לציין, שהכסף קדשים בשו"ע בס"י י. סבר שהמעסיק לא מחוייב לדרוך אחר הפועל בכדי לשלם לו, אלא על השכיר מוטל לילך לבעל הבית ולקבל שכרו. הוי אומר, שאם העיכוב נוצר מחמת הנגישות ועיכוב מחמת השכיר, המעסיק לא יעבור על הלאו, ומאידך גם לא יקיים מצוותו של 'ביומו תתן שכרו'. וכן נקט באהבת חסד ח"ג פ"ט סעי' יא ובנתיב חסד אות לב. נמצא, שאם מזכה לשכיר את שכרו ע"י אחר, כיון שכעת תלוי בטרחתו של הפועל לבוא ליטול שכרו, אינו עובר על בל תלין, כמבואר בהלכות קטנות ח"ב סי' לא. ברם מצות 'ביומו תתן שכרו' לא מקיים כפי שכבר העיר בהתעוררות תשובה ח"ב סי' לה ובתשובות והנהגות ח"ג סי' תנ, אא"כ נעשה זיכוי זה בהסכמת העובד.

ז. רק תשלום מלוא השכר פוטר מהאיסור והלאו, אך אם לא פרע ושילם מלוא משכורתו ומלאכתו, אלא חלקת, סבר באהבת חסד פ"ט אות י. שעובר על בל תלין. והוכיח דבריו מהגהות אשרי בב"מ פ"ט סי' מד שנאלץ להעמיד גם את הפורע מקצת החוב במציאות שאין לאו דבל תלין, משמע שבדר"כ עובר ע"כ אף על מקצת חוב שלא שולם: 'ודוקא בכופר הכל או במודה מקצת, וכגון שלא עבר על אותו מקצת משום בל תלין, כגון דלא הוה גביה או שלא רצה פועל ליטלו'.

מחילה מפורשת של הפועל, פוטרת מלעבור על הלאו. יש לעיין אם יזקוף הבעה"ב יתרת החוב במלוה, אם יש בכך כדי להעביר חיובו מתשלום לשכיר לפרעון חוב. אך אם בעה"ב יגיע להסכמה עם השכיר שישלם לו חובו, ויטול ממנו מיידית את הכסף כהלוואה לצרכיו ויחזיר לו לאחר זמן, ברור שלא עובר על הלאו, שכן פרע לו מכבר.

ח. המהר"א ששון בתורת אמת סי' קט שהובא ברעק"א בס"י שלט ובקצוה"ח שם סק"ג הביא משו"ת הרא"ש בכלל קד שסופר שכתב על קלף שלו לא עובר על בל תלין. והבין שאם הזמין מאומן מוצר והאומן צריך לקנות ולעבד אותו, אזי לא עובר על בל תלין, כיון שהוא כמו מכר ולא כהלוואה: 'אם האומן עשה משלו י"ל דהוי מכירה ואין בו משום בל תלין'. ולכן נקט שאם הזמין סופר לכתוב כתובה מקלף של הסופר, אין בעיכוב התשלום כדי לעבור על לאו, שכן הוי כמכירת כתובה שהסופר השביח את הכתובה שלו, ולא כדיני פועל. הוי אומר, שאם מתעכב בתשלום לתופרת שמלה מבד של המוכרת, או בתשלום לקטריינג שהזמין (פרט למצב שמזמין גם אולם או שירות שיש עליו גם דיני שפר כלפי) או מי שהקליד חומר על דיסק שלו, נחשב השרות כמכירת מוצר, ואין ע"כ איסור של בל תלין.

אולם הנתיה"מ בס"י שלג ס"ק טו והחזו"א ב"ק סי' כג אות לה תמהו על כך וסברו שגם ככה"ג לא נחשב שהעובד השביח בשלו, אלא שעשה שירות לבעה"ב.

אימתי מועד התשלומין וחיוב הלאו

במשנה בב"מ בדף קי: נאמר: 'שכיר יום גובה כל הלילה, שכיר לילה גובה כל היום, שכיר שעות גובה כל הלילה וכל היום. שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע – יצא ביום גובה כל היום, יצא בלילה גובה כל הלילה וכל היום'. דין זה נלמד מהפסוקים כפי שאיתא בבב"מ פ"ט: 'תנו רבנן מניין לשכיר יום שגובה כל הלילה תלמוד לומר לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר. ומניין לשכיר לילה שגובה כל היום שנאמר ביומו תתן שכרו'. כלומר, על עבודה שהתסיימה במהלך היום, ישלם באותו יום עד השקיעה, ועבודה שהתסיימה במהלך הלילה ישלם כל הלילה עד עלות השחר.

לאו דלא תלין עד בוקר, אומר שעובר בלאו בכוקר ראשון בלבד. ואילו בלאו דלא תבוא עליו השמש, נחלקו הראשונים אם עובר שוב בכל שקיעה מחדש. השטמ"ק בב"מ בדף קי: סבר שעובר לעולם על הלאו עד שישלם, ואילו הר"ן חלק וסבר שעובר רק ביום ראשון בלבד: 'מלמד שאינו עובר אלא בקר ראשון בלבד. ונראה לי דרוקא לאיסור כל תלין הוא דאינו עובר עליו מבקר ראשון ואילך, אבל לשאר חיובי דשכירות ואף לא תבא עובר לעולם, הואיל ולא כתיב בהו ייתור למעוטינהו מיום ראשון ואילך. שיטה'. והר"ן חלק ע"כ וכתב, וזה לשונו: שלא יעבור עליו אלא בקר ראשון בלבד... והוא הדין לשכיר לילה שאינו עובר משום ביומו תתן שכרו אלא ביום ראשון בלבד. רעק"א בס' שלט אות ח והאור שמח בהל' סנהדרין טו, ה סברו כר"ן שאף שכיר לילה אינו עובר לעולם אלא יום ראשון בלבד, שאם לא כן הרמב"ם והחינוך צריכים לחלק בין השכירי יום ולילה לו סברו שיש חילוק בטווח חיובם.

על איסור 'בל תשהה' עובר בכל יום, כמבואר בתשב"ץ ח"א סי' סד: 'שאם עבר השבת ולא פרעוך אחר שתבעת שכירותך הם עוברי' בלאו דלא תלין ועשה דביומו תתן שכרו, ומכאן ואילך הם עוברים בכל יום משום בל תשהה. כן מבואר בערוך השולחן בס' שלט סעי' י, שעל כל תלין אינו עובר בכל יום כמו מי שעבר ולא מל, אך על בל תשהה עובר בכל רגע: 'דלאו דקבלה עובר בכל רגע ששוהה'.

בתשובות והנהגות ח"ג סי' תע כתב שכיון שהוא דינא דאורייתא יש להחמיר בעת הספק, ולכן אף מי שנוהג כר"ת לעניין זמן השקיעה והגדרת היום והלילה, יש לו לשלם לפני השקיעה כשיטת הגאונים, ולא להמתין לשקיעה דאליבא דר"ת (גם למי שבשבת עושה מלאכה עד זמן ר"ת?).

בטעם הדין שלא עובר על הלאו מיד בסיום העבודה אלא רק בעונה הסמוכה, נאמרו שני נימוקים; רש"י וקרא יט, ג, הסמ"ע והלבוש ברש"י שלט בארו שניתן לו עונה שלימה להשיג מעות. ואילו החינוך במצוה רל כתב: 'לפי שהשם ברוך הוא חפץ בקום האדם אשר ברא, וידוע כי באחור המזונות, יאבד הגוף ועל כן צונו לתת שכר שכיר, כי אליו הוא נושא את נפשו. להתפתס בו. ולפי הנראה, על כן שם גבול זמנו יום אחד ולא יותר, כי דרך בני אדם להתענות יום אחד לפעמים'.

באהבת חסד פ"ט סעי' ב סבר שאם סיים את העבודה ממש לפני השקיעה, ולא היה לבעה"ב פנאי לשלם, עדיף שישלם לפני צאת הכוכבים, שכן כל בין השמשות הוא זמן ספק, והוסיף שם פ"י נתיב חסד סק"ג שאם לא יכל לשלם בהאי שעתא יכול לשלם כל הלילה. כלומר, נחשב שסיים בשקיעה. והוא חידוש.

בגדר שכיר שעות נחלקו בגמ' שם בדף קיא. רב ושמואל: 'אמר רב שכיר שעות דיום גובה כל היום, שכיר שעות דלילה גובה כל הלילה. ושמואל אמר שכיר שעות דיום גובה כל היום, ושכיר שעות דלילה גובה כל הלילה וכל היום'. הרא"ש שם פ"ט סי' מג כתב שיש לפסוק כרב באיסורי לגבי שמואל, ועוד דר' יהודה ס"ל כן: 'והלכתא כרב באיסורי. ועוד דפליגי בפלוגתא דרבי יהודה ורבי שמעון, ורב כרבי יהודה וקי"ל רבי יהודה ורבי שמעון הלכה כר"י'. הרמב"ם בהלכות שכירות פ"א ה"ב פסק כן וכדעת רב: 'אי זהו זמנו, שכיר יום גובה כל הלילה ועליו נאמר לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר. ושכיר לילה גובה כל היום, ועליו נאמר ביומו תתן שכרו. ושכיר שעות של יום גובה כל היום, ושכיר שעות של לילה גובה כל הלילה. שכיר שבת שכיר חדש שכיר שנה שכיר שבוע, יצא ביום גובה כל היום, יצא בלילה גובה כל (אותו) הלילה'. וכן פסק השו"ע בס' שלט סעי' ג-ד.

נמצא, שאם קבע עם הפועל שישלם לו בתחילת מלאכתו כפי הנהוג בשכירות בתים (וראה ש"ך בס' שלט סק"ב ששייך בכך כל תלין, וכן נקט השער המשפט בשם הסמ"ג) או לפני שמיים, ולא שילם במועד זה כפי שהתנה - עובר על בל תלין. שכן זהו מועד התשלום שנקבע, וכן הוא להדיא בתשב"ץ ח"א סי' סד.

ברם אם לא קבע עימו דבר יהא חייב רק בעונה שסיים את שכירותו, ורק בעונה הסמוכה לסיום המלאכה יעבור על הלאו. ומאידך, גם מצות 'ביומו תתן שכרו' לא יקיים בתשלום מראש, וכפי שמסופר על החפץ חיים שהקפיד לא לשלם מראש לעגלון, אלא בסוף הנסיעה, כמובא בתשובות והנהגות ח"א סי' תתצט, ולא פרט אם נהג כן מדינא הוא או מחמת הידור (שכן המחנה אפרים בהל' פועלים בס' ג נקט שאם משלם לפועל מראש נחשב כשכיר שלו, ולא רק כהלוואה. משמע שיש בכך תשלום לפועל). נמצא, שבכדי לקיים הנהגה זאת, אין לשלם למונית או לבייביסטר מראש, אלא רק בסיום עבודתם. ומסתבר, שניתן להביא לפועל מראש את דמיו כפיקדון, ורק לאחר העבודה ישארו הדמים (ולו פרוטה אחת) אצלו כשכר. מהאי טעמא י"ל, שאם מוחל לפועל על חוב כלפיו, מקיים בכך דין 'ביומו תתן שכרו', שכן עם סיום העבודה הביא לו ערך ממוני (ומחילת מלוה קונה, רק לענין קידושין אינה מועילה). ולענין אם מותר לקזז חיובים של פועל בשכרו, יש לפנות בכל מקרה למו"ץ, בשל פרטים רבים בדבר.

עובד שהתפטר באמצע העבודה, מחוייב לשלם לו בעונה הסמוכה לסיום עבודתו (דוקא שעבר וחיוב לשלם ע"כ, אך אם פטר בוטרם שעבר, וחיוב לשלם לו מסיבות משפטיות כדני גרמי ופסידא, הרי חיוב ממון ולא שכר עבודה, ואין עובר על שהיה מתשלום על בל תלין), אא"כ סוכם אחרת, והיתה התנייה או קביעה מתי מועד תשלומין שלו. שכן התוס' בע"ז בדף יט: נקטו שמיד שמפסיד מסתימת שכירותו, ואזי גם לדין חיוב התשלומין הוא כן. ואילו הגידולי שמואל בב"מ בדף קיא נקט שלא עובר בעה"ב, אלא במועד שהיה הפועל אמור לסיים, כיון שבעה"ב אינו צריך להיות ערוך לשלם בכל מועד שהשכיר מבקש לסיים את העבודה. וצ"ת. אומנם, פעמים

רבות, הפסקת העבודה מלווה בעריכת תחשיב שכר מורכב שאורך זמן, וכבר כתב הרמ"א בס"י שלט סעי' ט שעד שלא חישוב את השכר אינו עובר.

העובד סיים עבודתו בחו"ל ובעה"ב דר בארץ, כתב בשבט הלוי ח"י סי' רלב שיש ללכת בתר שקיעה של מקום הפועל, ובעה"ב חייב לשלם לו לפני שקיעת החמה במקום הפועל, ולא בשקיעה של א"י. ומילתא בטעמא, שהרי עיקר קפידת הכתוב שהיא לפועל לאכול כדבאר החינוך, ולכן מקומו של השכיר קובע. אך צריך לציין שבכדי לעבור על לאו צריך שהפועל יתבע, ועוד שבעה"ב לא צריך לרדוף ולהעביר לפועל התשלום, אלא להודיע לפועל שיבוא ליטול. וצ"ל שאופן התשלום לחו"ל הינו בר ביצוע ביומו, בכדי לומר שיעבור עליו בעה"ב אם תבעו.

היכא שמועד התשלום חל בשבת

יש לדון בסתירת דינים. היכא שסיים מלאכתו ועבודתו סמוך לשקיעה בערב שבת קודש, ומועד התשלום הינו בשבת, מה יעשה בכדי לקיים מצוותו ולא לעבור על הלאו. וכן אם מועד התשלום הקבוע הינו בסוף החודש או בעשירי לחודש, ונפל מועד התשלום בשבת. האם נימא שמצות עשה דאורייתא דוחה מוקצה דרבנן, ויש לו לשלם בשבת.

נחלקו הדיעות האם עובר על הלאו באם לא ישלם בשבת באופן היתר, או שכיון שבשבת לא עוסקים בעבודות ובכספים, אזי לא נדרש לשלם ביומו את שכרו, ולא עובר על הלאו.

א. הרא"ש בשו"ת כלל ח"י סי' טז נשאל בראובן שנשבע לשמרון ליתן לו מנה בז' בניסן, וחל יום זה בשבת. האם מחוייב הוא בשבועתו, שכן אסור לטלטל מעות בשבת, או שמשמעות השבועה לא להתעכב מהתשלום עד יום זה, ומחוייב לשלם כשבועתו עד ז' בניסן.

הרא"ש השיב ע"כ: 'רואה אני את דברי שמעון. כי כונת שניהם היתה, שיהיה שמעון פרוע בשבועה בניסן, ולא שיפרעו דוקא באותו יום. ועוד אני אומר, אם לא פרע ראובן קודם שבעה בניסן, צריך ראובן ליתן משכון ביום השבת, שוה מנה, לקיים שבועתו, דשוה כסף ככסף, וחפצי שמים הוא שיקיים שבועתו. ולא גרע ממה שמשדכין ללמד אומנות לחינוך, כ"ש שמתר לפרוע בשבת לקיים שבועתו. וסבר שאין שבועה זו כדי לבטל מצוה, כיון שלא הזכיר בשבועה שעליו לבטל מצוה, ומחוייב לפרוע כפי שהתחייב בשבועתו לפני שבת. ובשו"ת החיד"א בס"י א דייק שעליו לפרוע קודם השבת, ורק אם לא פרע כדינו, יתן משכון בשבת. ובטעמא דהאי דינא באר האגרות משה א"ח ח"א סי' קיח שכיון שחכמים העמידו דבריהם אף כנגד שבועתו: 'דאל"כ היה יכול כל אדם לעבור על איסורין דרבנן, ויש כח בידם לעקור בשב ואל תעשה... ומאחר שאסור לו לעבור על האיסור... כיון דהיה יכול לתקן אף קודמים החיוב, לא נחשב אנוס'.

השו"ע בס"י ע"ג סי' ז פסק כתשובת הרא"ש זאת שאם לא פרע קודם השבת, יתן משכון וישומו אותו, ויתן לו בתורת פרעון. משמע שחל החיוב בשבת, ועובר על הלאו אם לא משכן בידו את חובו.

כן מבואר מדברי האור שמח בהל' שכירות י"א, ב שהבעה"ב עובר על הלאו באם לא משלם בשבת. והביא ראיה לכך מהירושלמי בתחילת ר"ה בשם ר' בון בר"ח שכשם שבדין 'נותר' במקדש יש להעלות למזבח קודם זמנו, כן לגבי הנודב בהמה למקדש וסיום השנה יארע בעצרת ולא יתן להקריב נדרים ונדבות ביום טוב, שמחוייב להקריבו מבעוד יום שלא יבא לידי בל תאחד. כך הוא גם המחוייבות של בעה"ב לשלם מבעוד יום לשכיר לבל יעבור על ביומו תתן שכרו בשבת: 'כן הכא מכוון התורה שתפרענו מבעוד יום שלא להלין פעולתו עד בוקר'. כן מבואר בנתיב החסד פ"ט אות י שיש לפרוע מבעוד יום בכדי שלא יעבור על הלאו וכן הביא בב"אור הלכה בס"י רמב"ד ה' ילכבד'.

ב. מנגד, החינוך מצוה תקפח כתב שאינו עובר על הלאו (ולא מקיים העשה) אם אינו יכול לפרוע בהאי יומא, בין מחוסר אמצעי תשלום בין בשל מגבלה הלכתית: 'אבל לא תבעו או שאין לו כלום שיפרע לו – אינו עובר, שלא חייב הכתוב אלא בשיש לו בביתו או שיכול לפרוע, אבל אם אינו יכול לפרוע באותו יום אלא אם כן יאבד הרבה משלו לא חייב הכתוב בזה... והשוכר בערב שבת ונדחה מלפרוע השכר בשביל שבת יש לדון בזה שאינו עובר עוד בשל תורה, הואיל ואדחי אדחי, אבל חייב מדבריהם משום אל תאמר לרעך לך ושוב'. הרי שכלל אינו עובר על לאו כאשר ביום זה אינו עוסק במשא ומתן. ובטעמא דהאי דינא כתב המנחת חינוך במצוה רל אות ז דלא גרע משוקאי דסורא שמעיקרא הגדירו שאינו יום תשלום השכר ועל דעת כן נשכרו: 'לא גרע מאין לו או יומא דשוקא המבואר בש"ס, הכי נמי אדעתא דהכי שכר שלא יקח בשבת ואינו עובר'.

כן מבואר בשדי חמד כללים מערכת ב סי' כו בפאת השדה בדין קצה: שאינו עובר על הלאו כיון שאינו יכול לפרוע בזמנו, שכן בשעת החיוב פטרתו התורה, אך לא יוכל לקיים את העשה: 'לזה הזהיר הכתוב ביומו תתן שכרו, כשבא יום שבת לקראתך, הקדם ופרע לו כדי שיתענג ביום שבת קדש ויברכך, והגם שלא יעבור על לאו דלא תלין, על עשה דביומו תתן שכרו עובר'.

הפוסקים הציעו אופנים שונים לבצע את התשלום לשכיר, אם ע"י נוכרי שיפרע לו, או שיקנו החצר שבה מונח הכסף ותקנה לו חצירו את מעותיו.

ביומו – לאו או זכות ממון

יש לחקור ביסוד החיוב לשלם לפועל בזמנו והלאו שעומו, האם זהו רק איסור ולא שעובר, או שיש בכך זכות ממונית של הפועל, והוא זכאי לתבוע את זכותו מבעה"ב ממועד זה. שהרי ברור לן שפועל לא יכול לתפוס מעות מבעה"ב בטרם סיים עבודתו, כיון שלא זכאי לשכר, אך עם סיום עבודתו הוא וודאי זכאי לשכרו, אך האם יש בידו זכות ממונית או לא.

יש להקשות, הכיצד מותר להתנות עם השכיר ועם פועלי שוקאי דסורא לשלם במועד מאוחר יותר, בניגוד ללאו ולאסור של 'בל תלין' ולא תבוא עליו השמש', והא המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל. וכיצד מהני תנאי זה.

כן יש להקשות על ספר חסידים שהביא הש"ך בס"י שלט סק"ב והקשה עליו הש"ך את קושייתנו: 'ספר חסידים סימן תרע"א: אם תשכיר סופר לכתוב, לך תתנה עמו שלא תהיה בבל תלין פעולת שכיר, שמא כשיתבע לא יהי' לך ליתן לו. ואף על פי שתעשה תנאי עמו, תתן לו כשיתבע אם תוכל. ואין בזה מתנה על מ"ש בתורה שהרי אמרו חכמים אדם מתנה עם פועל להאכילו לחם צר ומים לחץ אף על פי שחייב להאכילו כסעודת שלמה'. תלי תניא בלא תניא. גם על מקור הדין של הש"ך יש לעיין, מדוע אכן מותר להתנות על שנאמר בתורה ולהפחית מזכויותיו של הפועל. ולכאורה דינו של התנאי היה להבטל, ומחויב ליתן כפי שחייבתו תורה, ובאמת באהבת חסד פ"י אות כ"ד כתב שיתנה עם השכיר שימחל לו, ולא שעוקר הדין מיסודו.

יש עוד להקשות, דאם גדר הלאו מבוסס על התביעה הממונית, מדוע נקט באהבת חסד פ"ט ס"ב שבהע"ב אינו עובר על בל תלין אם נפטר הפועל, והלא תביעת הממון עוברת לבנו. בנתיב חסד ס"ק י"ז הביין מכך, שאיסור זה ביסודו אינו דין ממון, אלא דין איסורי, ואיסורא לא מורית לבריה.

יש לחדד יותר ולבאר שגדר הלאו והאיסור נובע מהזכות הממונית של השכיר. כלומר, בשל זכות הפועל לשכרו חל איסור בל תלין, ואם השכיר הגדיר שלא יהא זכאי לשכר עד יומא דשוקא, אין לאו שיעבור ע"כ. וכן אם הגדיר השכיר שמזוננו יהא לחם צר, ומחל ויתר על סעודת שלמה, לא חל על בעה"ב חיוב מעבר להתנייה עם הפועל. ודווקא תביעת ממון של הפועל עצמו יוצרת איסור, ולא עובר האיסור לבנו.

הוי אומר, שאם מתנה עם הפועל שלא יעבור על הלאו כפי שהציע ספר החסידים, הוי כמתנה עימו שמוחל על זכות הממונית ועל מועד התשלום. ולכאורה אינו עובר על הלאו. אך להוי ידוע, שיש לכך משמעות לאידך גיסא, וכיון שהתנה ומחל על מועד התשלום, גם לא יקיים מצות 'ביומו תתן שכרו' באם ישלם במועד.

במשנת יעב"ץ הו"מ בס"י מה תלה בחקירה זו את מחלוקת הראשונים בביאור ההכרעה כדעת רב. הרי"ף הסתפק בכך שהלכה כרב באיסורי להכריע כמותו, ואילו הרא"ש הוסיף טעם נוסף, שרב סבר כר' יהודה והלכה כר' יהודה. ובאר שנחלקו אם דין ביומו תתן שכרו מורה דין איסורי או ממוני. דהרי"ף הביין שיש כאן דין איסורי, ודי לן בהכרעה כרב באיסורי. ברם הרא"ש סבר שיש כאן אף דין זכויות ממון ובעי כלל נוסף להכריע כרב.

נפק"מ נוספת הביא לחקירה זאת, אם יש לאו היכא שחייב פחות מפרוטה לפועל. הגמ' בב"מ ב"ד ק"א: אמרה שאפי' אם שכרו לבצור אשכול אחד, מחוייב באיסור בל תלין. ונחלקו הראשונים מה החידוש בכך. הריטב"א בשם הראב"ד והמאירי בארו, שאף ששכרו פחות מפרוטה, הינו בכלל לאו דבל תלין. והנה אם האיסור נובע מזכות ממונית, כיון שאינו בר תביעה בבי"ד, הכיצד עובר על לאו. ע"כ שהוא דין איסורי ולא ממון. ואזי קשה כיצד ניתן להתנות ע"כ עם הפועל. ואם הוא דין ממון, מדוע קיים הלאו אף על פחות מפרוטה. ע"כ כדאמרן, שהלאו נובע מהתביעה הממונית, וכל שיש תביעת ממון אף שלא יכול להוציאה בבי"ד, מחוייב בלאו. וכן נראה שהבין אהבת חסד בהערה שהשווה דין זה לגזול פחות משווה פרוטה.

ובכך באר את היישובים השונים של הראשונים מדוע אם שליח דיבר עם הפועל אינו עובר על בל תלין, אף שבכל התרה שלוחו של אדם כמותו. הריטב"א יישוב ששליח אינו מועיל לחובתו של המשלח ולכן לא חשיב כשלוחו. ואילו התוס' ר"ד בב"מ ש"ס י"שב: 'דכי חזו פועלין לבעל הבית כדמוגר להו סמכא דעתיהו דפרע ביומיה, אבל כי לא חזו ליה לא סמכא דעתיהו דאע"ג דאמר להו שכרם על בעל הבית וסמכי עיליה נהי דסמכי עילוי' דליפרעינהו, אבל לאלתר לא סמכא דעתיהו ומשום הכי אינו עובר'. הרי שהתוס' ר"ד חיפש שלא יהא תביעת ממון על הבעלים בהעדר סמיכות דעת גמורה, ואילו הריטב"א הביין שזו שאלה איסורית, וכל שהוא חובה עבורו, אינו שליחו, ולהכי אינו עובר ע"כ.

כן אפשר לדייק מדברי הקצוה"ח בס"י שלט סק"א: 'ולכן נראה לענ"ד דהכא לענין איסור בל תלין שהוא איסור דאורייתא, יש לחוש לדעת הפוסקים דהו"ל דין תלוש'. הרי שנטה לומר שישור דין בל תלין הוא איסורא ולא ממונא.

נפק"מ לחקירה זו, אייכול בעה"ב לומר 'קים לי' בדין זה. שכן אם מזכויות הממון הוא, יכול בעה"ב לומר שהוא סבור ס"ת שהשקיעה עוד כשעה ולשלם לפני זמן שקיעה כדעתו, אך אי נימא דדינא דאיסורא הוא, אזי מחוייב לחשוש לשקיעה כדעת הגאונים ולשלם לפני זמן זה.

פיצויי פיטורין ופנסיה מוגדרים כשכר?

החוק והמנהג הרווח לשלם פיצויי פיטורין לעובד באופן מסודר, ובתי הדין ראו בכך כחלק משכר העובד, כפי שפסקו בבי"ד הגדול בכסלו תש"ט הגר"א הרצוג, הגר"ב צ' עוזיאל והגר"י עדס. וכן בבי"ד בחיפה באלול תשט"ו הגר"א רודנר, הגרי"נ רוזנטל והגר"מ חמוי וביססו פסקם על הנאמר בהלכות פועלים 'הכל כמנהג המדינה', ונקטו שמדינא יש לחייב בכך. וכן סברו בבי"ד בת"א הגר"ש ורנר, הגר"א אפשטיין והגר"ש טנא בפד"ר ג עמ' 272. וכן סבר הציץ אליעזר ח"ז סי' מחפ"י, וכן הובא בתחומין חלק י"ב עמ' 368 ואילך פסקו של הגר"א שרמן.

לדברים אלו, יהא נכון לשלם כספים אלו במועד. אלא, שחשוב דמי הפיצוי אורך זמן, ותלוי בפרטים רבים שיש לקבץ ולחשב, ולא נעשה באופן מיידי עם הפסקת העבודה. וכאילו הסכימו מראש ששכר זה לא ישולם בעונה הסמוכה לסיום העבודה, ולא יעבור על העיכוב במתן הפיצוי בכל תלין, אך בעיכוב מיותר עשוי לעבור על בל תשהה.

לעומת זאת בדין תשלומי הפנסיה יש לעיין אם הוי שכר עבודה, שהרי התגמול הוא חודשי, כל זמן חיותו של בעל הפרמיה, כך שנראה שזהו מתנה נפרדת לפועל וביטוח כלכלי עבורו, ולא שכר מלאכה.

קבעו מועד תשלומים

הגמ' בב"מ שם מביאה שאם קבעו וקצבו מועד לתשלומים אזי לא עובר על לאו דבל תלין, אך אכתי עובר על בל תשהה: 'אמר רבה בר רב הונא הני שוקאי דסורא לא עברי משום בל תלין, מידע ידעי דעל יומא דשוקא סמיכי, אבל משום בל תשהה ודאי עובר'. כלומר, אין איסור בל תלין אם מראש נקבע מועד תשלום אחר. אך נחלקו הראשונים אם לא שילם במועד המיועד לתשלום, הינו עובר על בל תלין:

א. רש"י באר שמהג בעלי הבתים בסורא היה לא לשלם עד יום השוק, וכיון שהיה מוסכם וידוע לפועלים, אף אם יש מעות מזומנים לסוחרים אינם מחויבים להביא לפועל, ולא עוברים על בל תלין: 'מידע ידעי דעל יומא דשוקא סמיכי להגיע למעות, הלכך, אפילו אית ליה מעות גביה - לא עבר, דאדעתא דהכי איתגר ליה, וכיון דמימא קמא לא עברי תו לא עברי, כדאמרינן לעיל שאינו עובר עליו אלא בקר ראשון'.

הרי שכשלא היו מחויבים לשלם ביום הראשון לאחר עבודת הפועל, אינם עוברים באיסור זה לעולם. כלומר, איסור בל תלין חל רק במועד סיום העבודה, ולא מתקיים למחרת מועד התשלום המוסכם. אך על איסור בל תשהה יעבור מיום השוק, שהוא מועד התשלום ואילך.

נמצא, שכל שמוסכם וידוע מראש שמועד התשלום יהא בסוף חודש או בסיום פרויקט (סותר האחרונים נוהגים לסכם עם הפעילים והסוכנים שמורים עבורם ששכרם יתקבל רק בסיום החג), אינו עובר על הלאו, שכן הסכמה זו היא כתנאי ומחילה מראש של השכיר. ועל כן אם נהוג שמשלמים לשדכן (שהתבקש מתחילה לעבוד, ולא שמיוזמתו שדך, שאז אין איסור דלא גרע משכרו ע"י שליח, כדנקט הפת"ש בס"י פט סק"ב בסופו) רק בעת וסמוך לנישואין לא עוברים מיד בכתיבת התנאים. וכך אם התשלום לעו"ד ולמתווך נעשה רק בסיום מוצלח של העסקה, לא צריך לשלם לו על כל דיון שהיה, אף אם סוכם מחיר נקוב על כל דיון.

אם המוסד היה קובע עם העובדת מלכתחילה ששכרה ישולם לה רק לאחר שיקבל תשלומים ממקורות השונים, אזי זה מציל עצמו מהאיסור. אך תנאי כזה גורם עול רב לשכיר. והדברים פשוטים.

ב. המאירי בב"מ שם חלק ע"כ, וסבר שהאיסור חל ביום שנקבע לתשלומין: 'ומיום השוק ואילך עובר'. כלומר, היכא שסיים עבודתו באמצע החודש וקבעו שמועד התשלום יחול בסוף החודש, יעבור על הלאו אם לא ישלם בסוף החודש.

הנימוק"י שם בדף סז: בד"ה גרסינן באר עפ"י: 'אמר המחבר ונראה לי דנפקא מינה להני שאינם רגילין לפרוע תיכף עד שיעשו חשבון ממה שחייב לו, שאפילו יתבענו קודם חשבון אינו עובר, ואפילו לא יתבע לו אלא דבר מועט שהוא ידוע שחייב לו אפילו בלא חשבון'.

השו"ע והרמ"א בס"י שלט סע"ט פסקו דינים אלו כלשונו: 'שכיר שמכיר בבעל הבית שאין דרכו להיות בידו מעות אלא ביום השוק, אינו עובר בכל תלין, אפילו יש לו מעות. ומיום השוק ואילך, אם אינו נותן לו עובר משום אל תאמר לרעך וגו'. הגה: וה"ה הני שאין דרכן לשלם עד שיחשבו עם הפועלים, אינם עוברים עד שיחשבו עמהם'.

הבאנו לעיל דיון באפשרות לשלם לשכיר בצ'ק או בכרטיס אשראי שזמן פרעונו מאוחר, וגם אם הינו מייד, הלא אינו יכול לגבות בפועל את הכסף בכל עת, לפני השקיעה. והבאנו בשם הגר"מ פינשטיין שהיכא שנהוג בכך 'כמאן דאתני בהדיה' ואזי אינו עובר על בל תלין, שכן ההמחאה ניתנה על דעת כך שהתשלום יתקבל מהבנק במועד מאוחר יותר, ולא מיידית.

חיוב הלאו בהלנת שכר

הגמ' מציינת שלאחר שעבר שעת החיוב, ועבר על הלאו, אינו עובר שוב על לאו זה, אך עובר על איסור נוסף בהשהית השכר, אם יש לו ממון לשלם: 'תנו רבנן ממשמע שנאמר לא תלין פעלת שכיר אתך, איני יודע שעד בקר, מה תלמוד לומר עד בקר. מלמד שאינו עובר אלא עד בקר ראשון בלבד, מכאן ואילך מאי, אמר רב עובר משום בל תשהה. אמר רב יוסף מאי קראה, אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך'. השער המשפט בס"י קבת דייק מהנאמר 'לרעך', שאיסור זה של בל תשהה לא שייך אלא כשהעובד הוא יהודי, ולא נוכרי שאינו בכלל רעך.

כן פסק הרמב"ם בהלכות שכירות פי"א ה"ה: 'המשהה שכר שכיר עד אחר זמנו אף על פי שכבר עבר בעשה ול"ת, ה"ז חייב ליתן מיד, וכל עת שישעה עובר על לאו של דבריהם, שנאמר אל תאמר לרעך לך ושוב'. ופסק כן השו"ע בס"י שלט סע"ח בלשונו זו: 'עבר זמנו, אין בע"ה עובר משום בל תלין, ומכל מקום חייב ליתן לו מיד, ובכל עת שישעה עובר על לאו של דבריהם'. נראה מלשונו שבכל השהייה יש בכדי לעבור שוב על הלאו. וכן באר הערוך השולחן ס"י שלט סע"י להדיא שעובר בכל רגע שמשעה: 'דלאו דקבלה עובר בכל רגע ששוהה'. והביאור הלכה בס"י רמב"ד"ה לכבוד ציין שאם המחוייב הינו ת"ח, אזי יש בכך חילול ה', עפ"י דברי הגמ' ביומא בדף פז: 'היכי דמי חילול השם, אמר רב כגון אנא אי שקילנא בישרא מטבחא, ולא יהיבנא דמי לאלתר'.

השו"ע בס"י שלט סע"ז סייג גדר נוסף בכדי לעבור על הלאו: 'אם אינו טרוד ומכוין לדחותם'. ופרט הסמ"ע ס"ק יד שאם דחהו בשל טירדתו, אינו עובר על הלאו. ושו"ע הרב בהל' שוכרים סע"ז יד סבר שאף התירו לטרוד בדבר מצוה לומר לך ושוב. וברב פעלים ח"ד ס"ז סבר שאף אם צריך מעות לצדקה אינו עובר בדחייתו בלאו 'בל תשהה'.

לאו זה נאמר כל שאינו משלם לפועל בסיום עבודתו, פרט למצב שלא היה לבעה"ב מעות, אף אם בזבזם או תרם אותם, או שהפועל אינו יהודי, שאז אינו עובר על בל תשהה. למנהל המוסד לא היה כספים באמתחתו לשלם לתובעת, כך שלא עבר על הלאו, אך הוא עבר על העשה של 'בימו תתן שכרו'.

אם ניתן לתבוע פיצוי בשל פיגורי תשלומין

אסור לתבוע דמי הלנת שכר שכן הריבית, שכן מקבל כסף בגין איחור בתשלום בזמן, ואף אם יתן המעסיק מרצתו את הכסף הרי איסורא.

הגמ' בב"מ בדף עג: אומרת: 'כל אגר נטר אסור'. כלומר, כל תוספת שכר בשל המנת זמן תשלום אסורה, אף אם עילת החיוב אינה הלוואה אלא גם בגין תשלום שכירות או עבודה.

האור זרוע ח"ג בב"מ בס' קפא נשאל על עיכוב בשכר מלמד, והביא תחילה דעת הראב"ה שיש לשלם למלמד בגין עיכוב שרד: 'וכבר היה מעשה בהרב ר' אליעזר דטול זצ"ל שהיה נשכר לר' חזקיה זצ"ל בבוכרט. וכשהגיע הזמן שהיה לו ליתן שכירות שלו, לא נתן לו ועכבה הרבה עד לאחר הזמן. והיה הרב ר' אליעזר זצ"ל תובע אותו כמו שהיה יכול להרויח באותן המעות עד אותו הזמן. והיה דן מורי רבינו אבי עזרי' זצ"ל לחייב את ר' חזקיה ... ועשה ביניהם פשרה - רבינו יואל הלוי זצ"ל'. וכן הובא בתשובות מיימוניות ספר משפטים בס' טו.

החת"ס ח"ו בליקוט' בס' כו הטעים את דעתו והסכים עימו בדרישה לפיצוי בגין הלנת שכר: 'ואמנם לפע"ד סברתו נכתה, דק"ל נהי דאין דורשין טעמא דקרא מ"מ היכי שהטעם מפורש בקרא אזלא בתרי'... וה"נ מפורש בקרא טעמ' וחי אדוך עמך, שהקב"ה הטיל חיותו של הלוח על המלוה ומחוייב להלוות לו הלוואת חן וחסד, ולא באגר נטר. וא"כ תינח במלוה ולוה דעלמא. אמנם בשוכר ושכיר נהפוך שהטיל הקדוש ברוך הוא חיותו של מלוה שהוא השכיר על הלוח השוכר, ופקיד עליו לא תלין שכרו אתך עד בקר משום כדי חיותו של שכיר... וא"כ אם ירצה השכיר המלוה הזה לוותר על חיותו ולהשתחוה שכרו, מותר ליקח ממנו אגר נטר כדי להחיות נפשו. וסברת ר"א מטוך נכונה וישרה'.

אך האור זרוע שם חלק ע"כ וסיים שאסור לתת פיצוי על עיכוב התשלום, משום ריבית: 'ונראה בעיני שר' חזקיה לא היה חייב ליתן לו כלום עבור מה שעכב לו השכירות משום דהוה ריבית. כדמוכח הכא דדוקא משום דאינה משתלמת אלא לבסוף. הא לאו הכי הוה אסיר משום אגר נטר... כך נראה בעיני אני המחבר יצחק בר משה נב"ה'. וכיון שיש איסור בנטילת הלנת שכר, הביא שעדיף להתעכב מלסיים את המלאכה: 'והרב ר' אברהם זצ"ל אחיו של הרב ר' אליעזר זצ"ל הביא שיש ריבית בשכירות מההיא דלקמן דא"ל רבא להנהו דמנטרי באגי שומרי הקמות עד הקציר הפיכו בי דרי סייעו את בני הבקעה בדישת תבואה בגורן... לפי שבשביל שאתם ממתינים שכרכם עד גמר מירוח הגורן הם נותנים לכם במתנה יותר על שכרכם לפיכך סייעו אותם כדי שתהא פעולתכם מושכה עד כלות הגורן כי היכי דלא תתשלם שכירות דידכו עד ההיא שעתא דשכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ואין כאן המתנה ואם יסיפו לכם אין זה המתנת שכרכם אלא קאחולי מחלי גביכו'.

כן חזר האור זרוע על משנתו בהגהות אשרי בב"מ פ"ה ס"א: 'אילו א"ל אמתין לך שכירותי עד זמן פלוני ע"מ שתתן לי כך וכך אסור. וכן מלמד שלא ניתן שכירותו בזמנו אלא אחר זמן הרבה. והמלמד תובע מן המשכיר כל הרויח שהיה יכול להרויח באלו המעות עד אותו זמן, פטור המשכיר משום דהוה ריבית'.

הב"י ביו"ד בס' קפ הביא את דעת הראב"ה לחייב והביא שכן סבר רבנו ירוחם, ותמה ע"כ, ודחה משנתם: 'המעכב דמי שכירות חבירו ותובעו מה שהיה יכול להרויח במעות כתוב בהגהות... שאומר ר' אליעזר מטוך שחייב ליתן לו ואין בו משום ריבית... והרב אחיו הקשה לו... ודע שרבינו ירוחם בנכ"ט ח"ג (פא ריש ע"ד) כתב בשם רבינו מאיר כדברי הר"ר אליעזר מטוך ולא נחלק עליו, ודבר תימה הוא. ודבר פשוט הוא שאין לסמוך על דברי הר"ר אליעזר'.

וכן הגידולי תרומה שער מו, ג, כד דחה את שיטתם מדברי המשנה בפרק איזהו נשך בדף עה: 'ולא יאמר לו נכש עימי ואעדור עימך', דמוכח שיש בשכר עבודה איסור ריבית דלא כר"א.

כן פסק הש"ך ביו"ד בס' קעו סק"ח: 'כלומר שהחזיק ונתחייב לתת לו מעכשיו השכירות' סלעים (לחדש) [לשנה], אסור לומר תן כל חודש סלע וכ"ש אם כבר נתחייב לו השכירות דהיינו שהגיע הזמן פרעון של סוף השנה וממתין לו ונותן לו דבר בהמתנת המעות אסור. ומבואר כאן דאין חילוק בין מעות שכירות למעות הלוואה, לעולם כל אגר נטר ליה אסור'. וכן כתב הפת"ש ביו"ד ס' קסא סק"א בשם החוות יאיר בס' קצ שגם בעיכוב שכר פעולה יש משום ריבית. וכן פסק בבב"ת יהודה הלוי ריבית פ"ב אות יז ובתורת ריבית פ"ד סעי' כז.

הב"ח ביו"ד בס' קפ הביא את שפסקו כר' אליעזר מטול שחייב לשלם פיצוי על עיכוב משכורתו, ולא קיבלם לדינא, אך סיים שאם תפס הפועל, אין מוציאים מידו: 'ואומר אני דלענין מעשה היכא דקיימי זוזי לוקמו ואי תפסי השכיר לא מפקינן מיניה'.

נמצא שאף שכל הפוסקים נקטו שאין היתר לפסוק וליטול פיצוי על הלנת שכר, אך אם יש בידי העובד מעות של המעסיק, יכול לתופסם. כלומר, שנער שליחיות של רשת פיצה יכול להחזיק בידו כספים שקיבל, בגין פיצוי על הלנת שכר שנפגע. וכמובן כדאי שיברר אצל מו"ק עד איזה סכום מותר לו להחזיק בידו ואסור לו לעכב ולעשוק שכרו של בעה"ב, ולמנוע ממנו כספים שמועדים אליו יותר ממה שהוא זכאי להחזיק.

אמנם בשו"ת מהרשד"ם יו"ד ס' רכב כתב שגם החולקים על הראב"ה סברי שבעל הבית רשאי לשלם לפועלים פיצויים על הלנת שכרם, ואין בזה איסור ריבית: 'ומ"מ אם הוא בעצמו שלא בדרך תביעה היה רוצה ליתן כדי לפייס את חבירו, נראה בעיני דליכא איסור ריבית'. אך האבני נזר יו"ד ח"א ס' קלג תמה דממ"נ הוא, ואם אין בזה משום ריבית מדוע שלא נחייב אותו לשלם זאת.

וראה בשו"ת מנחת שלמה ח"א ס' כז בד"ה ג' חושבני' שהגרשז"א מצא מקום להתיר ללווה לפייס ממונית את המלוה לאחר הפירעון, על עיכוב בתשלום בכדי להסיר תרעומת: 'גם חושבני שאם הלוח התנהג שלא כדין ובה לפרוע חובו רק לאחר זמן, כיון דודאי חייב הלוח לפייס את המלוה שלא יהא עליו תרעומת על זה שמשלם רעה תחת טובה ולא פרע את החוב בזמנו,

לגבי תשלום בגין נזקים ישירים ועקיפים שארעו בשל פיגורי התשלומים, הינם מוגדרים כ'גרמא בנזקין', שאינן נגבים בבי"ד, אך חיוב קאי ועומד על המזיק. על כן, מעסיק שקיבל על עצמו לשלם פיצוי על נזקים בשל עיכוב בשכר, יהא מותר לו לשלם אותם, שכן אינו משלם על עיכוב והלנת שכר, אלא על נזק שאירע מחמתו, ואף שמדינא אינו יכול להוציא ממנו דמים, מ"מ אם מעוניין לשלם אינו כרוך באיסור ריבית.

כן הורה בשו"ת שבט הלוי ה"ט ס"י קעב בדין מלמד ששכרו עוכב, והוצרך ללוות בריבית מגויים, ותבע את המנהל, והשיב לו שם שאומנם זהו גרמא, ולא ניתן לכופף אותו ע"כ, אך ניתן לבקש את החזרת הנזק שהוסב לו, כי החזרת הנזק לא נחשבת לריבית: 'הנה כל זה במניעת הרוח אבל בנ"ד וכה"ג שאין המלמד מקבל שום הוספה, ואין רבית לא מצד הנותן ולא מצד המקבל אלא מחזיר לו דמי הנזק שקבל על עצמו, נהי דגרמי כנראה אינו דהא אינו מוכרח ללוות דוקא בריבית גוי, והו"ל רק כעין גרמא בעלמא מכ"מ הלה קבל זה על עצמו, בודאי יראה לדונו כהחזרת נזק ולא כרכית כך יראה לענ"ד'. וכן נקטו בפסקי דין ירושלים דיני ממונות וביורד יוחסין ח עמוד סג בשם שו"ת חבצלת השרון ח"ב חו"מ ס"י כט עפ"י סה"ת שער מו ח ה: 'שאיין איסור רבית בתשלום הבא לפצות על נזק הנגרם מעיכוב כספים'.